

Розвиток освіти дорослих в Україні:
проблеми та перспективи

Необхідність розвитку освіти дорослих в Україні обумовлена не тільки динамікою соціального і науково-технічного прогресу, змінами в змісті і характері праці і суспільної діяльності людей, збільшенням вільного часу і можливостей його раціонального використання. Поворот до освіти дорослих в нашій країні викликаний також запитами ринку праці, головними вимогами якого до фахівця стають компетентність і професіоналізм. Ця обставина привела до виникнення у багато кого потреби в перепідготовці і отриманні нових навиків, оскільки фахівці масових професій виявилися неконкурентоспроможними через свою недостатню підготовку. Соціальна роль освіти дорослих виявляється в сприянні розвитку суспільства і одночасно розвитку особистості. Вона одержала подальший розвиток у зв'язку зі світовою фінансовою кризою і необхідністю перепідготовки і навчання безробітних, інвалідів, звільнених в запас військовослужбовців і інших категорій населення. Важливість освіти дорослих усвідомлюється широкими шарами громадськості, видними політиками, вченими, громадськістю як чинник реалізації стійкого розвитку суспільства.

Відомо, що одним з досягнень соціалізму в УРСР був високий рівень освіти. Він визначався такими показниками, як майже стовідсотковий рівень письменності, доступність навчання на всіх рівнях, високий рівень знань серед дорослих у суспільстві.

Традиційним для освіти дорослих в СРСР було розділення на підвищення кваліфікації, перепідготовку кадрів і культурно-масову роботу. Цей підхід до сьогоденного дня робить істотний вплив на теорію і практику освіти дорослих в країні і значна частина просвітницької діяльності

(неформальної непрофесійної освіти) залишається за рамками освітньої політики. Добре функціонуючі в умовах планової економіки і тоталітарної суспільної системи установи освіти, проте, виявилися нездатними реагувати на зміну умов в економіці і суспільно-політичному житті країн. Після отримання незалежності Україні було потрібно перебудова і модернізація національних систем освіти, у тому числі, освіти дорослих, яке повинне було допомогти громадянам адаптуватися до ринку праці, що змінився, і забезпечити їх навиками для усвідомленої і відповідальної участі в політичному житті.

Після розпаду СРСР трансформація освітнього ландшафту в колишніх радянських республіках була відзначена наступними тенденціями:

- збереженням і пристосуванням до нових реалій установ підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів, що виникли в рамках соціалістичної педагогіки і радянської системи освіти;

- розширенням функцій установ вищої освіти, при яких з'явилися спеціалізовані підрозділи або центри, що пропонують послуги для дорослих на комерційній основі;

- скороченням об'єму просвітницької діяльності в рамках культурно-масової роботи, у тому числі в рамках діяльності основного суб'єкта неформальної освіти дорослих – товариства "Знання";

- появою недержавних (приватних і суспільних) установ і організацій, що пропонують, переважно, програми неформального економічного, політичного, цивільного, екологічного, професійного і ін. освіти і освіти [2].

В перші роки після отримання незалежності розвиток освіти дорослих в Україні мав стихійний характер. Цей процес можна позначити як часткове руйнування радянських традицій (перш за все, за рахунок скорочення культурно-масової роботи і відмова від насадження єдиної ідеології), також поява нових підходів, форм і провайдерів освітніх послуг для дорослих (за рахунок недержавних комерційних і некомерційних програм).

В другій половині 90-х років ХХ ст. на наддержавному рівні в СНД

(Україна не є членом СНД) робляться спроби привернути увагу до проблем освіти дорослих і додати процесу системний характер: з метою розповсюдження знань і освіти дорослих розроблені три модельних законів: Про освіту дорослих (перша редакція в 1997г, остання в 2005 р.), Про післядипломну освіту (1998 р.) і Про просвітницьку діяльність (2002 р.). В цілому, модельні закони мали прогресивний характер. Вони пропонували законодавче закріплення прав дорослих громадян, розширення тематичного спектру і форм навчання дорослих, розвиток наукової бази і соціального партнерства. Однак, не дивлячись на зобов'язання держав-членів, в СНД багато модельних законів, у тому числі і вищеназвані, так і не були імплементовані в національне законодавство [2]. Хоча, безумовно, право на освіту закріплено в конституції і законах про освіту. Стосовно освіти дорослих, ці твердження, як правило, мають декларативний характер.

В департаменті вищої освіти Міністерства освіти, науки, молоді та спорту України є сектор післядипломної освіти, який опікується

проблемами освіти дорослих. На цієї посаді працює одна особа, яка фізично не в змозі охопити всі проблеми, пов'язані з освітою дорослих. Традиційний для радянського періоду підхід продовжує домінувати в офіційних кругах.

Разом з тим, слід констатувати, що цілісне сприйняття освіти дорослих (професійного і непрофесійного, формального і неформального) не набуло широкого поширення на рівні державної політики. На жаль, державна політика більшою мірою орієнтована на дитячу, юнацьку освіту і професійно-орієнтовану освіту дорослих (підвищення кваліфікації і перепідготовка кадрів) не зважаючи на прийняття в Україні Законів "Про освіту", "Про вищу освіту" та Державної національної програми "Освіта. Україна ХХІ століття".

Відповідно існує гостра потреба в опрацюванні і оформленні концептуального бачення розвитку системи освіти і навчання дорослих.

Цьому винна передувати масштабна робота з представниками політичних кругів, експертним співтовариством, з різними групами провайдерів, направлена на ознайомлення з європейським і міжнародним досвідом організації освіти дорослих різними традиціями, підходами і принципами. Для представників багатьох професій періодичне підвищення кваліфікації є обов'язковим, терміни і тривалість навчання регламентуються відповідними нормативними документами (вчителі, педагоги, лікарі, медичні працівники, держслужбовці, фахівці установ культури, соціальної сфери і т. ін.). Як правило, витрати на підвищення кваліфікації покриваються за рахунок бюджету. Система установ підвищення кваліфікації структурована по відомчій ознаці, підкоряється відповідним Міністерствам, і, є переважно, державної. В Україні діє 17 міністерств і близько 70 комітетів і служб державної влади, які мають в своєму підкоренні учбові заклади для підготовки, підвищення кваліфікації управлінського персоналу і фахівців своєї галузі. На початок 2009 р. таких установ налічувалося 637.

На думку аналітиків країни регіону ще не повною мірою відчули наслідки глобальної економічної кризи. Рівень безробіття за даними офіційної статистики в Україні становить 897,8 тисячі безробітних. Це всього лише 3,2% від всієї кількості працездатного населення і в сільському господарстві. Як правило, це низькооплачувані роботи.

Ринок праці України характеризується істотною регіональною диференціацією. Унаслідок зниження активності промислових підприємств у східній частині країни практично не залишилося вакансій на некваліфіковану робочу силу. Але відчувається брак програмістів, топ-менеджерів, інженерів. В західній Україні кількість вакансій перевищує кількість резюме. За даними Міністерства праці і соціальної політики України 1,5 млн. (біля 5,1% працездатних) громадян працюють за рубежом: 48,4% українських трудових мігрантів знаходиться в Російській Федерації і майже стільки ж – в країнах європейського Союзу.

Демографічна ситуація країни повинна стати додатковим сигналом

національному уряду про необхідність розвитку повчальних програм для людей похилого віку. Сьогодні частка пенсіонерів по відношенню до загальної чисельності населення перевищує 25%. Фахівці прогнозують подальше скорочення населення і збільшення частки літніх людей. Збільшення пенсійних виплат і скорочення чисельності людей працездатного віку ставлять на порядок денний питання про збереження економічної активності і про стимулювання додаткової зайнятості літніх людей, що неминуче спричинить за собою потребу в оновленні професійних знань і забезпеченні додатковими кваліфікаціями. Актуальною є також проблема соціальної включеності і суспільно-цивільної активності дорослих людей. Збереження рівня і способу життя вимагає організації спеціального навчання про збереження здоров'я, раціональне живлення і т.ін.

Питання екологічної освіти і охорони навколишнього середовища знаходяться в центрі уваги урядів і цивільного суспільства. Спадок чорнобильської аварії продовжує залишатися важким тягарем для України. Просвітницькою діяльністю про правила мешкання на забруднених територіях займаються суспільні організації і установи охорони здоров'я, але їх зусиль недостатньо, щоб дійти до кожного жителя.

Демократизація і упровадження сучасних підходів до питань місцевого розвитку вимагають активної участі підготовлених громадян. Несприятлива демографічна ситуація – скорочення народжуваності і старіння населення – ведуть до перегляду ролі старших поколінь в суспільстві і формулюють нові задачі для освіти, щоб забезпечити вже немолодих людей знаннями і навиками, що дозволяють їм жити комфортно в швидко змінному зовнішньому оточенні, також бути корисними суспільству.

Підвищення якості медичних послуг і популяризація здорового способу життя також повинна стати актуальною задачею для освіти дорослих. В Україні найнижчі показники тривалості життя серед промислово розвинених держав. При цьому вони знаходяться в списку 45. держав, несучих серйозні демографічні втрати. Чоловіки живуть в середньому на 10 років коротше за

жінок, що, на думку фахівців, пов'язано із способом життя (куріння, надмірне вживання алкоголю, неправильне живлення, низький рівень знань і мотивації в підтримці здоров'я). Дані по окремих містах шокують навіть на фоні загальної несприятливої ситуації. Так, у м. Донецьку середня тривалість життя представника чоловічої статі всього 56,5 років, тобто чоловіки не доживають навіть до пенсії! Головні причини – погана екологія, стреси, травми, онкологічні захворювання і шкідливі звички. Відповідно, разом з підвищенням кваліфікації для лікарів слід підтримувати нові підходи в роботі з пацієнтами, розширення просвітницької діяльності установ охорони здоров'я з питань профілактики алкоголізму, табакопаління і інших шкідливих звичок.

Професія "андрагог" (викладач для дорослих) не внесена в реєстр педагогічних спеціальностей в країні. У ВНЗ студентам педагогічних спеціальностей серед іншого слід запропонувати курс "Андрогогіка", який поступово впроваджується в окремих вищих навчальних закладах України [6].

В Україні немає єдиного підходу до того, якими компетенціями винен володіти фахівець по навчанню дорослих. Традиційно, для викладачів, що працюють у формальній системі підвищення кваліфікації, потрібна наявність диплома по відповідному предмету та досвід роботи по тій або іншій професії. Набір додаткових кваліфікацій, як правило, не виділений і освоюється викладачами в ході практики і роботи з літературою.

Неформальному (недержавному) секторі при підборі персоналу значно більше увага уділяється наявності тренерської підготовки, навикам роботи з групою, дипломами і сертифікатами міжнародних тренерських організацій, відгуками інших компаній, наявністю публікацій по темі навчання і т.д.

Тренінг тренерів продовжує залишатися однією з найпоширеніших форм підготовки фахівців для неформальної освіти. Дуже часто він є складовою частиною більш крупних проектів, націлених на рішення тих або

інших проблем в суспільстві або роботу з конкретною цільовою групою. Учасники разом з вивченням принципів роботи з дорослими, одержують базову інформацію про проблему, освоюють ключові методики і прийоми роботи з аудиторією. Такі програми, як правило, володіють високою ефективністю для учасників. Серед недоліків, проте, слід зазначити відсутність системності. Щоб стати професійним і запитаним тренером, необхідно додати до навчання самостійну роботу з літературою і досвід роботи з групою.

Сьогодні освіта дорослих поряд з начальною, середньою й вищою освітою перетворилася на четверту самостійну сферу національної системи освіти. Про це свідчить її масштабність і специфіка. Потенційний контингент для освіти дорослих в Україні становить 72 % всього населення. Практично весь народ виявився незахищеним економічно, соціально, фізично, екологічно й тим самим виявився потенційним контингентом сфери освіти дорослих. Багато хто змушений був змінити або залишити свою виробничу й професійну діяльність, поповнивши тим самим ряди тих, хто навчається в системі підготовки й перепідготовки фахівців. В останні роки спостерігається тенденція до зростання прагнення дорослого населення пристосуватися до ринку праці, підвищивши свою професійну кваліфікацію. В країні створено величезну додаткову індустрію освіти на платній основі. Розвивається система здобуття другої вищої освіти. Практично в кожному вищому навчальному закладі є десятки структурних підрозділів, які реалізують додаткові освітні програми. Таким чином, освіта дорослих у такому контексті виявляється відповідальною не тільки за професійну підготовку й перепідготовку, підвищення кваліфікації, професійну й соціальну мобільність і адаптацію дорослого населення в реаліях сучасного життя, але й за загальну культуру кожної людини, її моральність, соціальну відповідальність. Завдання модернізації держави за допомогою освіти не можна виконати, не узгодивши вітчизняну теорію й практику освіти дорослих зі світовою практикою. Цьому перешкоджає:

1. Відсутність нормативно-правової бази. У більшості розвинених країн ухвалено або законодавчі акти про освіту дорослих, або спеціальні закони, або відповідні частини загальних законів про освіту. В Україні, зокрема, важливо створити й довести до практичного застосування систему персонального кредитування освіти дорослих, забезпечити податкові пільги підприємствам, що акумулюють кошти на освіту дорослих, відповідним освітнім установам.

2. Практична відсутність самої організаційної структури освіти дорослих. У більшості країн світу освіту дорослих розглядають як особливу й досить самостійну сферу освітніх послуг. В Україні усі форми навчання дорослих організаційно й адміністративно перебувають у різному підпорядкуванні, відірвані одна від одної й не об'єднані державною політикою.

3. Недостатній розвиток теоретичних та методичних основ андрагогіки як науки про навчання дорослої людини. Теоретичну базу навчання дорослих у більшості країн світу становлять концепції освіти дорослих. Сьогодні в Україні існує концепція розроблена науковцями НАПН України під керуванням Л. Лук'янової, яка мала широке обговорювання на засіданні Президії НАПН України (2011) [1]. В Україні створено Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (директор академік І. Зязюн). В його структурі функціонує відділ андрагогіки (зав. відділу доктор педагогічних наук, професор Лук'янова Л.Б.), який здійснює наукові дослідження з проблем освіти та навчання дорослих. Ці перші кроки можна розглядати як позитивні, але життя потребує залучення у цю роботу як можна більшої кількості науковців та поширення наукових досліджень з цієї проблематики.

У новому соціально-економічному становищі в Україні кардинально змінилися мета й завдання освіти дорослих, категорії користувачів освітніх послуг і зміст їхніх запитів. Навчання дорослих, засноване на специфічних принципах, відмінних від традиційних педагогічних, за рубежом має вже давні традиції й багату історію. У нашій країні активно розвивається нова

наука про освіту дорослих – андрагогіка, але практично все навчання дорослих поки що побудовано на традиційних педагогічних принципах, що істотно знижує ефективність навчання. У багатьох країнах у навчанні дорослих використовують специфічну технологію, що враховує соціально-психологічні особливості дорослих, де навчання спирається на спеціальні, розроблені для цієї мети навчально-методичні матеріали. В Україні в основному застосовують традиційну педагогічну технологію навчання, розроблену на основі досвіду навчання дітей. У нашій країні відповідні навчальні матеріали – велика рідкість, а розробка технологічних проблем навчання дорослих, яким приділяють значну увагу в усьому світі, у нас недостатньо масштабні.

4. Відсутність системи підготовки фахівців (андрагогів) з освіти дорослих. Викладачі, що пропонують освітні послуги дорослим, що навчаються, не мають спеціальної андрагогічної підготовки, щонайліпше – це викладачі вищих навчальних закладів, але, як правило, це або особи з педагогічною освітою, або практики, що взагалі не мають спеціальної викладацької підготовки. У розвинутих країнах контингент андрагогів, крім викладачів, становлять консультанти, тьютори, керівники, працівники, організатори навчання дорослих людей на виробництві. Таких фахівців у нас немає й, відповідно, їх ніхто не готує.

5. Відсутність інформаційно-технологічної підтримки освіти дорослих. Недостатньо використовують комп'ютерні технології пошуку інформації й таку прогресивну для освіти дорослих форму навчання з використанням різних інформаційних технологій як дистанційне навчання. Сьогодні в масовій свідомості відсутнє розуміння "суспільної користі" освіти дорослих. Цей пункт є ключовим для забезпечення гарантій права на освіту для дорослих, розробки і впровадження системи пільг і стимулів [3].

Безліч суб'єктів (НВО, бізнес, соціальні партнери) роз'єднані і практично не беруть участь у виробленні пріоритетів освітньої політики, інституційні форми і процедури такої участі не визначені. Очевидно, що

порівняно з більш благополучною ситуацією в інших сферах освіти, для розвитку освіти дорослих в країні повинно бути зроблено немало зусиль, у тому числі на політичному рівні. Вважаємо, що для ефективного розвитку освіти дорослих в Україні необхідне:

- стимулювати і підтримувати суспільну дискусію про визнання права на професійну і непрофесійну освіту в будь-якому віці, про облік інтересів різних груп і забезпечення доступу до організованого навчання при активному залученні спеціалізованих педагогічних видань і мас-медіа. Розвивати і підтримувати крупні національні проекти (Тижні, Фестивалі, Ярмарки ОБ), що привертають увагу широкої громадськості;

- прийняти національну концепцію розвитку освіти дорослих і стратегію її реалізації;

- виявити і усунути в національному законодавстві, рішеннях уряду, окремих міністерств існуючі перешкоди для розвитку освіти дорослих. Саме, виділити освіту дорослих в самостійний напрям, закріпити рівноцінність професійної і загальної освіти дорослих, визначити механізми фінансової підтримки і стимулювання розвитку професійної і непрофесійної освіти дорослих в державному і недержавному секторі та ін.

У разі потреби – розробити і прийняти закони про освіту дорослих;

- забезпечити умови для розвитку теорії і дослідницьких програм і проектів в освіті дорослих (створити в структурі існуючих дослідницьких установ відділи або лабораторії з проблем андрагогіки, сприяти розвитку міжнародних контактів і т.д.);

- сприяти зміцненню професійного співтовариства андрагогів (розробити стандарти професії, програму навчання, підтримати створення національних асоціацій (об'єднань) освіти дорослих);

- гарантувати бюджетне фінансування і стимулювати залучення засобів з інших джерел для розвитку галузі, також відкрити спеціальну бюджетну лінію для забезпечення доступу до навчання гостро самих потребуючих громадян;

- розробка стандартів якості, як для учбових програм, так і у питаннях управління;

- підтримка повчальних програм для андрагогів відповідно до європейських і міжнародних стандартів;

- розвиток експертного і дослідницького потенціалу країни, підтримка наукових досліджень з освіти дорослих;

- мати доступ професійному співтовариству до напрацювань і досягнень країн ЄС з організації освіти дорослих.

Створення найрізноманітнішої та всеохоплюючої системи освіти дорослих громадян України має будуватися на трьох основних засадах:

- ініціативі й активності громадських організацій;

- організаційно-розпорядчій і фінансовій активності органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування;

- індивідуальній ініціативі самих дорослих громадян України. Власне, від цієї ініціативи й активності залежить те, в якому

суспільстві ми житимемо, якою буде якість нашого життя і що ми передамо у спадок нашим нащадкам.

Література

1. Лук'янова Л. Б. Концепція освіти дорослих в Україні // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. праць / Л.Б. Лук'янова – К, 2011. – Вип.3, ч.1. – С. 8-16.
2. Сігаєва Л. Є. Розвиток освіти дорослих в Україні (друга половина ХХ - початок ХХІ ст.): [монографія] / за ред. С. О. Сисоєвої. – К.: ЕКМО, 2010.– 420 с.
3. Сігаєва Л. Є. Концепція розвитку освіти дорослих в Україні / Л. Є. Сігаєва. – К.: ЕКМО, 2003. – 44 с.
4. Сігаєва Л.Є. Андрагогіка в професійному навчанні: метод. рек. / Л. Є. Сігаєва. – К.: ЕКМО, 2003. – 48 с.

Лариса Сигаева

***Развитие образования взрослых в Украине:
проблемы и перспективы***

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития образования взрослых в современной Украине. Автор определяет об'ективные факторы, что препятствуют развитию образования взрослых в стране и определяет перспективные пути его развития.

Ключевые слова: развитие образования взрослых, об'ективные факторы, перспективы развития

Larysa Sigayeva

Development of adult education in Ukraine: problems and prospects

Summary. In the article the problem adult education development in modern Ukraine is considered. The author determines the objective factors hindering adult education development in the country and determines the perspective ways of its development.

Key words: adult education development, objective factors, perspective ways of development.